

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

1

Türk Dış Göçünün Aşamaları: 1950'li Yıllardan 2000'li Yıllara¹

NERMIN ABADAN-UNAT

Türk işgücünün dış ülkelere yönelmesi İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllara rastlamaktadır. Bu göç hareketini tanımlayabilmek için aynı toplumsal olgulara sahne olan diğer Akdeniz ülkelerine bakmamız gerekir. Avrupa'nın "merkez" ülkeleri İkinci Dünya Savaşı nedeni ile tahrip edilmiş olan ekonomilerini ancak "çevre" ülkelerin yardımı ile gerçekleştirebilmişlerdir. 1956 Roma Antlaşması ile hukuksal varlığına kavuşan Ortak Pazar ülkeleri gerçek bir "göç" bölgesi haline geldiler. Bu ülkelere işgücü göçünün bir yandan bu ülkelerdeki yüksek istihdam açığı ve hızlı kentleşme olgularının birlikte oluşturdukları sosyal gerilimi azaltacağı, diğer yandan, göçmen işçilerin kendi ülkelerine, ödemeler dengesindeki açığı kapatmak için büyük ihtiyaç duyulan döviz sağlayacağı sanılmaktaydı. Ancak çok geçmeden bu varsayımın olaylara pembe gözlüklerle bakmanın dışında fazla bir değeri olmadığı anlaşılabaktı. Norveçli toplumbilimci Johan Galtung daha 1970'lerin başında emperyalizmin yapısal özelliklerini araştırırken, göç alan ve göç veren ülkeler arasında "asimetrik-bakışsız" bir iliş-

1 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Abadan-Unat, 2002.

kinin süregeldiğini belirtmişti.² “Merkez uluslar” kendi işgücü kaynaklarının gitgide daha yüksek düzeyde bir eğitim düzeyine ulaşmasını ve üstün nitelikler kazanmasını arzularken, “çevre uluslar” hammadde sağlamak ve diğer ülkelerin mallarına pazar oluşturmakla yetinmişlerdir. Bu nedenle kendi artan işgüçlerini gelişmiş ülkelere ihraç etmeyi hedef edinmişlerdir. Bu durum gönderen ülkeler aleyhine yeni bir “bağımlılık ilişkisi” yaratmıştır. Günümüzde alabildiğine yaygınlaşmış olan küreselleşme olgusu bu dengesizliği büsbütün arttırmaktadır. Türk dış göçünün değişik aşamalarına ve yarattığı sorunlara da bu açılarından bakmak gerekir.

1950’Lİ YILLAR

İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda İngiltere ve Fransa ağırlıklı olarak eski sömürgelerinden işgücü sağlarken, ikiye bölünen Almanya’nın batı kesimi önce İtalya daha sonraları İspanya, Yunanistan ve Türkiye’den işgücü almaya yönelmişti.

Bu yıllarda yurtdışına giden Türk işçileri diğer Akdeniz ülkelerinden gidenlere kıyasla farklı bir özellik taşıyordu. Diğer Akdeniz ülkeleri baştan itibaren işgücü ihracatını ikili anlaşmalarla saptadıkları halde Türkiye’den giden işçiler başlangıçta meslekî bilgilerini arttırmak üzere stajyer sıfatı ile küçük gruplar halinde ismen çağırılmışlardır. Bu davette Almanya ile ticarî ilişkiler yürüten işadamları önemli bir rol oynamışlardır. Bu dönemde Hamburg ve Bremen tersaneleri için kaynakçı, elektrikçi gibi vasıflı elemanlar aramaya başlayan Türk-Alman Ekonomik İlişkiler Araştırma Enstitüsü gibi kurumlar da 1959’dan itibaren ücret karşılığı aracılık görevi yapmaya başlamışlardı. Federal Alman İşçi Bulma ve İşsizlik Sigortası Kurumu işçi açığı bulunan işyerlerine işçi yerleştirme yetkisini hiçbir kuruma devretmeye yanaşmadı ve staj, süreli istihdam gibi soruları Türkiye Cumhuriyeti devleti ile imzalayacağı bir anlaşma yolu ile saptamayı kararlaştırdı. Bunun üzerine Almanya’daki özel kurumlarca yürütülen işgücü bulma faaliyetine son verildi.

2 Johan Galtung, “A Structural Theory of Imperialism”, *Journal of Peace Research*, s.8, 1971: 81-117. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

1960'LI YILLAR

Almanya'daki bu uygulama Türkiye'ye de yansdı. O tarihe kadar yurtdışına gitmek isteyen işçilere aracılık hizmeti veren "Tercüme ve İşbulma" adlı özel firmalar Alman makamlarının baskısı ile faaliyetlerine son vermek zorunda kaldılar. 1961 Anayasası tüm vatandaşlara seyahat hürriyetini anayasal bir hak olarak teminata kavuşturunca, Çalışma Bakanlığı, İş ve İşçi Bulma Kurumu vasıtasıyla 30 Eylül 1961'de Federal Almanya ile bir işgücü mübadele anlaşması imzalamıştır. Bu tür ikili anlaşmalar daha sonraki yıllarda 1964'te Avusturya, Belçika ve Hollanda, 1965'te Fransa ve 1967'de İsveç ile imzalandı. Bu anlaşmaların imzalanmasından sonra açık işyerleri için yapılan başvurular Türkiye'deki İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun yurt çapında hazırlamış olduğu bekleme listelerine göre "anonim" olarak değerlendirilmiş, ancak "ismen davet" usulü 1973'e kadar devam etmiştir. İkinci aşama sırasında Türk dış göçü önemli bir yapısal değişiklik geçirmiştir. 1962'de yürürlüğe konulan ilk Beş Yıllık Kalkınma Planı (1962-67) gereğince nüfus artışını frenleyecek önlemlerle birlikte "artan işgücü ihracatı" bir hedef olarak kabul edildi. İşgücü ihracatı yolu ile Türkiye'nin endüstrileşmesi için gerekli eğitilmiş elemanların sağlanacağı varsayımı benimsenmişti. "Konuk işçi-*Gastarbeiter*" kavramı işte bu aşamada benimsendi. Almanya'da çalışan Türk işçilerin sayısı bir yılda 2.700'den 27.500'e fırladı. Bu beklenmeyen artış Türk toplumunda yurtdışında çalışma isteğinin yoğunluğunu gösterdi. İkili anlaşmanın imzalanmasından sonra geçen ilk yılda imzalanan bireysel sözleşmeler "dönüşüm-*rotation*" ilkesini kapsıyordu. Buna göre işçiler bir yıl sonra ülkelerine döneceklerdi. Ancak bu ilke hiçbir zaman uygulanmadı. Bu yıllarda Avrupa'ya giden trenler ve uçaklar binlerce işçiyi yurtdışına taşıdı. Bir yıllık süresini dolduran hiçbir işçi dönmedi.

Anonim yoldan gönderilen işçilerin ailelerini beraberlerinde götürmelerine izin verilmedi. Bunların büyük çoğunluğu "*Heim*" denilen kolektif yatakhanelerde, yurtlarda barındırıldı. Türk işçilerinin bireysel sorunlarına hizmet verme görevi Alman Sosyal Demokrat Parti'nin bir yan kuruluşu olan "*Arbeiterwohlfahrt*" örgütüne verilmişti.

“Türkdanış” adı altında faaliyette bulunan bu kuruluş, işçilerin ancak bir kısmına ulaşabildi. Bu dönemin diğer önemli bir özelliği Türk işçilerinin tasarruflarının karaborsaya yönelmesini önlemek üzere özel bir döviz kurunun kabul edilmesi olmuştur. Bu karardan sonra işçilerin tasarrufları daha güvenli biçimde, bankalar yolu ile yurda gönderilmeye başlandı.

1966-67 yıllarında özellikle Alman otomotiv endüstrisinde baş gösteren ekonomik bunalım 70.000 kadar Türk işçisinin işten çıkarılmasına yol açtı. Beklenen aksine bu işçilerin ezici çoğunluğu yurda dönmeyip Hollanda, Belçika, Danimarka gibi komşu ülkelerde bulunan hemşehrilerinin yanında barınmayı yeğledi. Bu sırada “konuk işçilerin” bir “yedek işgücü ordusu” mu, yoksa endüstrileşen bir toplumun doğal ögesi mi oldukları tartışması başladı.

1970’Lİ YILLAR

Bu aşamada konuk işçi kabul eden Avrupa ülkeleri yabancı işgücünün “geçici” olmayıp “kalıcı” olduğuna kanaat getirdi. Bu eğilimi gören çoğu Batı Avrupa ülkeleri hükümetleri göçmen kabul eden ülkelerle göçmen işçilere sosyal hakların tanınması için görüşmeler başlattılar. Türkiye’nin de çeşitli Avrupa ülkeleri ile imzaladığı anlaşmalar çerçevesinde yabancı işçiler sağlık bakımı, iş kazası, sakatlık, ölüm hallerinde sosyal sigorta kapsamına alındılar; kendilerine doğum ve çocuk yardımı, işsizlik ve emeklilik hakları tanındı.

Ancak 1973’ten itibaren etkisi hissedilmeye başlayan küresel ekonomik bunalım ve petrol krizi, yabancı işgücüne duyulan gereksinime politikalarını kökünden değiştirdi. O tarihten itibaren yeni işçi alımı sona erdirilirken, ülkeye gelmiş olan yabancı işçilerin çalışması engellenmemekle beraber, ülkelerine dönmeleri öğütlendi. Bu dönem aynı zamanda iki farklı yabancı politikasının ortaya çıkmasına tanık oldu: Alman işverenlerle yerel yönetimler sosyal hizmet veren birimlerin alt yapısını korumak amacı ile yeniden “*rotation*-dönüşüm” ilkesine dönülmesini savunmaya, Alman işçi sendikaları ise illegal göçün artmasından endişe ederek “*integration*-bütünleşme” ilkesini savunmaya

başladılar. Bu tartışma resmî göç politikalarında büyük değişikliklere neden oldu. 1973'te Türkiye'den Federal Almanya'ya 103.753 işçi gitmesine karşın 1975'te bu sayı 640'a düştü.

Bu aşamada Türkiye'de bekleme listelerinde yer alan adayların sayısı bir milyonu aşmıştı. Dolayısıyla yurtdışına gitmeyi akıllarına koymuş olan bir kısım yurttaşlar "turist" pasaportu ile Avrupa'ya gelmeye ve kaçak işçi olarak çalışmaya başladılar. Türkiye'den gelen bu "sözde turist"ler Almanya'dan başka diğer Avrupa ülkelerinde de varlıklarını duyurunca, bu statüde bulunan işçilere önce ülkelerine dönmeleri söylendiyse de, çıkarılan bir aftan sonra kendilerine oturma ve çalışma izni verileceği taahhüt edildi.

Bu dönem aynı zamanda aile birleşmelerinin giderek artmasına sahne olmuştur. Almanya'nın sosyal yardım bütçesinde tasarruf yapmak amacı ile çocuk paraları konusunda gerçekleştirmiş olduğu reform –Almanya'daki çocuklara kökenlerine bakılmaksızın daha yüksek, buna karşın anayurttaki kalan çocuklara daha düşük bir ödeneğin verilmesi– birdenbire Almanya'daki yabancı çocuk nüfusunun olağanüstü yüksek oranlarda artmasına yol açtı. Bu arada Türk işçi ailelerinde doğurganlık oranının Avrupa ortalamasının üstünde bulunduğu da ortaya çıktı.

1980'Lİ YILLAR

1980'de Federal Almanya, İsviçre, İsveç ve Norveç'teki Türk göçmen nüfusunun yüzde 40'ı 18 yaşından küçüktü. Bu çocukların okullaşma sorunu, özellikle Almanya'nın federal yapısı nedeni ile dili bilmeyen, karmaşık eğitim sistemini kavrayamayan Türk anne-babaları, çok güç sorunlar karşısında bıraktı. O yıllarda Bavyera modelinde Türk çocukları ağırlıklı olarak Türkçe öğretim veren sınıflara ayrıldı. Bunun sonucunda Türk öğrencilerin eğitimlerini daha yüksek kademelerde Almanya'da sürdürme fırsatı ellerinden alınmış oldu. Bunun tam karşılığı olan Berlin modelinde ise Türk çocuklarına sadece Almanca eğitimi sunuldu; bu kez çocuklar Almanca'yı öğrenmekte zorlanırken aynı zamanda aile ortamı ve aile içi iletişimi koparılmış oldular. Ku-

zey Ren Vestfalya eyaletinde ise karma öğretim denemesi yapılırken, ana dilin zorunlu olarak öğretilmesi kabul edilmedi. Böylece çocuklar Türk hükümetinin haftasonlarında sunmuş olduğu Türk kültür dersleri ve yerel girişimler sonucunda düzenlenmeye başlanan Kuran kursları arasında bir tercih yapmak zorunda bırakıldı. Hem Türkçe derslerine hem de Kuran kurslarına devam etmek isteyen çocuklar ise çok ağır bir öğrenim yükü taşımak zorunda kaldılar.

1980'li yıllar Avrupa'nın, 1980'de gerçekleştirilen askerî müdahale sonucu Türkiye'den ve Sovyet sisteminin çökmesi sonucunda sosyalist ülkelerden yüksek sayıda sığınmacının sınırlarının zorlandığı bir dönem oldu. Siyasi baskıdan şikâyet ederek sığınma isteğinde bulunan Türklerin sayısı 1976'da 809 iken bu sayı 1980'de 57.913'e fırlamıştı. Bu sığınmacı kitlesinin arasında sol görüşlü öğrencilerle sol siyasî partilerin mensupları ve Kürt kökenli yurttaşların bulunması, Türk göçmen nüfusunun yapısında anlamlı değişikliklere, etnik, dinsel ve ideolojik gruplaşmalara yol açtı.

Alman Sosyal Demokrat Parti'nin iktidarda bulunduğu süre içinde yabancı çocukların meslekî öğrenimini özendirecek, hoşgörüyü öncelik tanıyan eğitim politikaları teşvik edildi. Bu çabaların olumlu sonuç vereceği sırada Helmut Kohl'un başkanı bulunduğu Hristiyan Demokrat Parti'nin iktidara geçmesi ile yabancı işçi politikasında köklü bir değişiklik yapıldı. Kohl hükümeti, yabancı işgücü göç hareketinin durdurulması, isteyen işçilerin anayurtlarına dönmeleri için özendirici politikaların kabul edilmesi ve Almanya'da yaşamakta olan yabancıların tam uyumunun sağlanması, şeklinde özetlenebilecek bir uygulamaya geçti. Bu kararlılığın sonucu olarak Kasım 1983'te "Yabancıların dönüşünü özendirme yasası" (*Rückkehrförderungsgesetz*) yürürlüğe girdi. Buna göre, 1 Kasım 1983 – 30 Haziran 1984 tarihleri arasında kesin dönüş yapmayı beyan eden Yugoslav, Türk, İspanyol, Portekiz, Fas, Tunus ve Kore uyruklu yabancılar 10.500 DM tutarında bir yardım, ayrıca çocuk başına da 1.500 DM ek ödeme yapılacaktı. Bu yasal olanaktan yaklaşık 250.000 Türk yurttaşı yararlanmıştır. Dönenler, Türkiye'de endüstride iş aramak yerine tasarruflarını gayrimenkul ve küçük işyerleri-

ne yatırmayı tercih ettiler. Bu grubu oluşturanlar daha çok yaşlı, vasıfsız, sağlığı bozuk, bireysel ve ailevi sorunları bulunan kimselerdi.

Buna karşılık aynı yıllarda Almanya ve Avrupa'nın diğer ülkelerinde yerleşmiş ve orada kalmaya karar vermiş olan Türk işçileri buralarda artan ölçüde bağımsız küçük işletmeler kurmaya yöneldiler. Toptancı ve perakendeci olarak çalışan bu işletmelerin uğraş alanları gıda, imalat, turizm, sigortacılık vs. gibi hizmetleri kapsıyordu. 1985'te bunların sayısı Almanya'da 22.000'e ulaşmıştı.

1990'LI YILLAR

1990'lı yıllara damgasını vuran başlıca olay Almanya'da 1 Ocak 1991'de yürürlüğe giren yeni Yabancılar Yasası oldu. Bu arada yabancı düşmanlığı ve kimlik tartışmaları da büyük yoğunluk kazandı. Almanya ve yurtdışında yaşayan Türklerin oluşturduğu kamuoyunda yürütülen tartışmalara karşın, yeni yasa Türk göçmenlerin beklentilerini karşılamadı. Yasa, genç kuşağın Alman vatandaşlığına geçişini kolaylaştırırken ve Almanya'da doğmuş olup aileleleri ile birlikte anayurda dönmüş olan 15-21 yaş arasındaki gençlere bir dönüş hakkı tanıırken, oturma ve çalışma hakları konusunda kısıtlayıcı hükümler getirmiş, çifte vatandaşlık kurumuna yer vermemiştir. Denilebilir ki yasa koyucu, sırf devlete külfet yüklemeyen ve mutlak bir uyum yeteneğine sahip olduğu varsayılan kimseleri gözetmiş, yabancılarla yerliler arasındaki sert ayrımı devam ettirmiştir. Yasaya eklenen yeni bir maddeye göre 1 Ocak 2000 tarihinden sonra dünyaya gelecek olan çocuklar, anne ve babadan birisinin Almanya'da doğmuş olması ve on yıldan beri Almanya'da oturması halinde, sahip oldukları vatandaşlık statüsünden ayrı olarak, 23 yaşına kadar Alman vatandaşlığına da sahip olacak, ancak o tarihten sonra hangi vatandaşlığı tercih ettiklerini beyan etmek zorunda olacaklardır. Başka bir deyişle kanun koyucu "geçici bir çifte vatandaşlık" uygulaması öngörmektedir. Bu değişikliği savunulara göre Alman kanun koyucu, bir bakıma, o tarihe kadar kan bağı esassından hiçbir şekilde vazgeçmeyen Almanya'da geçici de olsa "ius soli" ilkesini benimsemiştir.

20. yüzyılın son on yıllık diliminde Türk göçmenlerini fazlasıyla tedirgin eden süreç Berlin duvarının yıkılmasını takiben birleşen Almanya’da yaygınlaşan yabancı düşmanlığı olmuştur. Bu yıllarda giderek güçlenen aşırı sağcı partiler ve “Skinheads” (Dazlak kafalılar) gibi çeteler, farklı bir kültüre sahip Türk ve Asya kökenlileri istememe eğilimlerini açığa vurmuş, onları açıkça dışlamışlardır. İlk önce Yahudi aleyhtarı sloganları Türklere uyarlamak suretiyle göçmen işçilere ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapan bir kısım Alman, giderek kaba kuvvete başvurmaya başlamıştır. Bu saldırganlıkların sonucunda Mölln ve Solingen kentlerinde yaşayan Türklerin evleri kundaklanmış ve çıkan yangınlarda toplam beş kadın ve çocuk hayatlarını kaybetmişlerdir.

Son yıllarda sığınmacı hareketinin hız kazanması ve işsizliğin yaygınlaşması gibi nedenlerle Almanya’nın kendi “ulusal mirasını” koruma arzusu ile topraklarına yerleşmiş bulunan yabancı gruplar konusunda “kültürel çoğulculuk” politikalarını tanımaya hazır olmadığı görülmektedir. Her ne kadar Hamburg, Frankfurt, Berlin gibi büyük kentlerde “*multiculturalism*” politikaları yerel yönetimler tarafından kurumsallaştırılmış olsa da, farklı kültürlerle eğitim ve iletişim alanında eşit bir konum sağlama hedefi henüz gerçekleşmiş sayılmaz.

Türk Dış Göçünün Ekonomik Bilançosu

Yurtdışındaki işçilerimizin Türkiye’nin ekonomik yapısına yaptıkları en önemli etki, tasarruflarını artan ölçüde anayurda transfer etmeleri olmuştur. Türkiye’ye 1964’te 45 milyon dolar aktarılmışken, bu miktar 1981’de 2.476 milyon dolara yükselmisti. Buna göre 1980’li yıllarda işçi tasarruflarının döviz olarak transferi, ticaret açığının yüzde 60’ının karşılanmasına hizmet etmiştir. 1990’larda bu miktar yüzde 35’e inmiştir. Döviz transferleri azalmakla beraber yine de GSMH’ye yüzde 2 oranında katkıda bulunmaya devam etmiştir.

Türk hükümetleri döviz girdilerini daha verimli şekilde kullanabilmek için bir dizi sosyal içerikli yasa çıkarmıştır. Bu önlemlerin bir kısmı döviz hesabı açmayan işçilere özel kredi olanakları tahsis etmek

şeklinde olmuştur. Ancak, dönüşü özendiren bu öneriler rağbet görme-
miştir. 1970'lerden sonra işbaşındaki hükümetler Köy Kalkınma Ko-
operatifleri ve İşçi Yatırım Şirketleri olmak üzere, iki tür “katılımcı”
yatırım modeli denemişlerdir.

“Köy Kalkınma Kooperatif”leri yurtdışına gidecek olan işçilere
dönüşlerinde bir işyeri sağlama amacını güdüyordu. Ne var ki Köy İş-
leri Bakanlığı tarafından desteklenen bu model yurtdışına gitmek iste-
yenlere bir öncelik sağladığı için “yurtdışına çıkma kuyruğunu atlama”
teknigi olarak kullanılmıştır. Bu kooperatiflerin sayısı 1964'te 383 iken,
1967 de 1.349'u bulmuştu. Ancak yeni hükümetlerin bu girişimleri des-
teklememeleri ve 1966/67'de Federal Almanya'da görülen ekonomik
bunalım bu projelerin kısa bir süre sonra çekiciliklerinin kaybolmasına
ve 1973'ten sonra tamamen tasfiye edilmelerine yol açmıştır.

Türk göçmen işçilerin tasarruflarını anayurda çekmek üzere
oluşturulan ikinci önemli kurum “Türk Yatırım Ortaklıkları”dır. Bu
model özellikle işçilerin yurda kesin dönüş yaptıktan sonra kendileri-
ne bir işyeri sağlamaları ve geldikleri bölgenin kalkınmasına katkıda
bulunmaları ümidiyle oluşturulan girişimlerdir. Yurtdışındaki işçilerin
büyük ümit bağladıkları ve oldukça önemli para yatırdıkları bu şirket-
ler uygulanabilirlik (fizibilite) etütlerinin gecikmesi, kredi tahsislerinin
gecikmesi, yetersiz yöneticiler gibi nedenlerle büyük ölçüde başarısız
olmuşlardır. Yine de tüm eksikliklerine rağmen yaşamaya devam ede-
bilmiş Türk İşçi Şirketleri bugüne kadar yapılan işçi tasarruflarını ya-
ratıcı yatırımlara dönüştürmek konusunda en yenilikçi girişim sayılır.

DIŞ GÖÇÜN TOPLUMSAL ETKİLERİ

Göçmen İşçi Kadınlar

Türk dış göçünün ilk yıllarında “konuk işçi” olarak sadece erkekler
çağrılıyor, aile birleşmelerine izin verilmiyordu. 1966/67 ekonomik
bunalımından sonra henüz otomasyona geçmemiş endüstrilerde par-
mak marifetine dayalı işgücüne gereksinme duyulmaya başlandı. Böy-
lece kadın işgücüne karşı giderek artan bir talep ortaya çıktı. Kadın iş-

çilere özellikle otomotiv, mensucat, elektronik, kimya, gıda gibi sektörlerde ihtiyaç belirdi. Böylece 1960'ta Almanya'da sadece 173 kadın işçi çalışma iznine sahip iken bu sayı 1974'te 159.984'e kadar yükselmişti. Çeşitli ampirik araştırmaların gösterdiği üzere daha önceleri endüstride çalışmamış olan bu işçi kadınlar bireysel açıdan yabancılaşma, yalnızlık gibi psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalmalarına karşın çalışma disiplini, zamanın değeri, dakiklik, sosyal güvenlik kurumlarının sunduğu hizmetlerden yararlanma gibi, yeni kavramlar da öğrenmişlerdir.

Kadın işçilerin edinmiş oldukları bu deneyimler aile yapısında da birtakım değişikliklere yol açmıştır. Bu değişimlerin 1973'ten sonra aile birleşimi yolu ile Almanya'ya eş olarak gelen ve çalışma piyasasına girmeyen kadınların aileleri üzerindeki etkisi daha az olmuştur. Kadınların ekonomik özgürlük kazanmaları, ailede karar alma sürecine daha faal olarak katılmalarına, kadın erkek eşitliği konusunda yeni değerler kazanmalarına yol açmıştır. Kendini artan bir tüketim alışkanlığı şeklinde gösteren bu yeni eğilimler belli ölçüde Türkiye'de ailenin geri kalan kadınlarında da görülmüştür. Bu arada en önemli özellik olarak, yurtdışına giden ailelerin yapısındaki istikrarsızlık, bir arada oturan aile bireylerinin yüksek devingenliği göze çarpmaktadır. Bu devingenlik temelli olarak yurtdışında yaşamaya karar verenlerde azalmış bulunmaktadır.

İkinci ve Üçüncü Kuşak Sorunları

İkinci ve üçüncü kuşağın eğitim alanında kaydetmiş oldukları başarı ve başarısızlıklar, günümüze dek Türk ve Alman uzmanları meşgul eden konuların başında gelmektedir. Son yıllarda gözlemlenen ana eğilimler şunlardır:

1) Türk gençlerin üçte ikisinden fazlası sekiz yıllık zorunlu eğitimden sonra mesleki eğitim alma ihtiyacı duymaksızın vasıfsız işçi olarak çalışma hayatına atılmayı yeğlemektedir. Dolayısıyla okula devam eden 21 yaşın altındaki Türk gençlerin oranı sayısal artışlarına karşın azalmış bulunmaktadır. Bu oran 1990'da yüzde 86 ve 1995'te

yüzde 63 iken, 1999'da yüzde 49'a inmiş bulunmaktadır.³ Benzer şekilde Türk gençleri Alman akranlarına kıyasla azalan oranda meslekî formasyon almaktadırlar. Halihazırda meslek öğrenmeyen Alman gençlerin oranı yüzde 8 iken, bu oran tüm yabancılarda yüzde 33, Türk gençlerinde ise yüzde 40'tır.⁴

2) İkinci kuşağın günümüzde ortaya çıkan diğer bir özelliği ise sosyal sınıf mensubiyeti, ailevi durum, oturulan mekânın etnik bir karakter taşıyıp taşınamaması gibi etkenlerle farklı bir motivasyon taşımasıdır. Kendilerini Alman toplumu ile bütünleşmiş olarak sayan gençlerin bir kısmı yüksek öğrenim görmeyi amaçlamaktadır. Böylece eğitime karşı mesafeli çoğunluğa karşın, seçkin bir profil taşıyan bir azınlık grubu oluşmuş bulunmaktadır. Yüksek öğrenim görme oranı yirmi yıl içinde yüzde 11,3'ten yüzde 14,5'e yükselmiş bulunmaktadır. Halen Almanya'da 23.762 Türk genci Alman üniversitelerine devam etmektedir. Bu sayıya Alman vatandaşlığına geçmiş bulunan Türk gençlerin sayısı da eklenince sayı büyümektedir.

3) Türk gençlerin önemli bir kısmı evlenirken eşlerini anayurttan seçmektedir. Böylece doğan yeni kuşakların toplumsallaşma süreci yine Türk toplumunun değer yargılarına göre şekillenmekte, yeni kuşakların bulundukları toplumla bütünleşmesi zorlaşmaktadır.

4) Gençler arasında Almanlara kıyasla daha yüksek bir işsizlik oranı gösteren Türkler bu durumlarını etnik kimlikleri ve bu kimlik nedeni ile oluşan ayrımcılık ve dışlanma ile açıklamaya eğilimlidirler.

Etnik Topluluklar, Etnik İşletmeler

İkinci ve üçüncü kuşağın meslekî eğitime fazla önem vermemesinin bir nedeni de özellikle büyük kentlerde zaman içinde *ghetto* adı verilen etnik esasa dayalı nüfus yoğunlaşmasıdır. Açıkça belli bir etnik karakter taşıyan bu mahallelerde ortaya çıkan etnik işletmeler çalışma piyasasına çıkan gençlere bir kazanç kapısı sağlamaktadır. Ekonomistlerin *niche* (oyuk) olarak adlandırdıkları bu işletmeler kan bağı, hemşehri-

3 Zentrum für Türkeistudien, *Migrationsbericht* 2002, 24.

4 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *İstatistiksel Yıllık Rapor*, 2002, 121.

lik ve toplumsal dayanışmaya dayalı iş olanakları sunmaktadır. Buralarda bireyler, içinde büyüdükleri kültüre kısmen katılmak suretiyle seçici asimilasyona dayalı bir model oluşturmaktadır. Bu model göçmen işçilere orijinal kültürün malı olan dili konuşma ve anayurdun örf ve âdetlerini yerine getirme fırsatını sağlamaktadır. Burada ilk kuşak göçmen grupları kültürlerini, kimliklerini ve iç dayanışmaya dayalı ağlarını olduğu gibi sürdürmek suretiyle akültürasyon (acculturation) sürecine uğramadan ekonomik başarıya ulaşabilmektedirler. Eldeki istatistikler bu etnik işletmelerin yaygınlık derecesini yansıtmaktadır: Halen Almanya'da 59.500 Türk işveren bulunmaktadır. Türklerle ait işletmelerin yüzde 2,9'u imalat sanayiinde, yüzde 2,7'si inşaat sektöründe, yüzde 8,9'u el sanatları dalında, yüzde 6,4'ü toptan ticaret alanında, yüzde 36,6'sı perakende ticaret, yüzde 23,4'ü gastronomi ve yüzde 19,1'i hizmet sektöründe bulunmaktadır. Almanya'daki Türk işletmelerinde toplam 327.000 kişi çalışmaktadır. Bunların yüzde 64,6'sı Türk, yüzde 16,7'si Alman, yüzde 8,7'si diğer ülke vatandaşlarından oluşmaktadır.

Türk işyerlerinin büyüklüğüne bakıldığında ortaya şöyle bir dö-küm çıkmaktadır: En çok üç çalışanı olan küçük aile kuruluşlarının oranı yüzde 46,5; dört ile dokuz kişi çalıştıran orta büyüklükteki şirketlerin oranı yüzde 43,7; on üzerinde çalışanı olan büyük şirketlerin oranı yüzde 9,8'dir.⁵

Son kırk yılda işçilikten patronluğa geçenlerin büyüklüğünü gösteren bu rakamlar, Türk girişimciliğinin bir başarısı olarak sunulmaktadır. Öyle ki bu işletmeler sadece ekonomik boyutlarıyla değil, aynı zamanda siyasi boyutlarıyla da değerlendirilmelidir. Gelişen etnik işletmeler aynı zamanda etkinlikleri anayurda yönelik siyasal ve dinsel örgütlerin en önemli finansman kaynağı ve destekçisi olmaktadır. Bu nedenlerle, etnik işletmeyi, göçmen kabul eden ülkeyle oluşan başarılı bir bütünleşmenin (*integration*) sağlıklı bir işareti saymak ciddi bir yanılgıdır.

Örgütlenme, Siyasal Katılım

Türkiye diğer Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi göçmen kabul eden ülkelerle bakışsız (asimetrik) bir ilişki içinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerin göç politikaları alanında fazla etkili olamamaktadır. Açıkça dışlayıcı bir göç politikası güden Almanya, kamusal eleştiri eksikliğini dernekleşme hareketini desteklemek suretiyle gidermeye çalışmıştır. Bu dernekleşme faaliyetleri çoğunlukla yerel yönetimler tarafından desteklenmiştir. Siyasal katılımın yerine ikâme edilen bu tür kolektif hareketler zaman içinde aşırı sağcı, milliyetçi ve İslâmcı akımlara olduğu kadar, Kürtçülük gibi etnik hareketlerle aşırı solcu örgütlemelere de bir çerçeve oluşturmuşlardır. Bunların arasında daha demokratik bir anlayış çerçevesinde belli bir süre Almanya'da yaşamış ve çalışmış olan Türklere çifte vatandaşlık hakkı ile yerel yönetim seçimlerine katılma hakkının tanınması için çaba sarfedenler önemsiz bir yer işgal etmektedir. Almanya'daki derneklerin çoğunluğu İslâmcı hareketlerin, azımsanmayacak bir kısmı ise Kürt diasporasının sözcülüğünü yapmaktadır. Halen Almanya'da Türklere ait 668'i dini, 670'i sosyal ve kültürel, 343'ü sporla ilgili, 333'ü ise diğer alanlarda olmak üzere toplam 2.014 dernek faaliyet göstermektedir.⁶

Türklerin sürekli olarak dile getirdikleri çifte vatandaşlık hakkının reddedilmesine karşın Alman kamu yönetimi son yıllarda Alman vatandaşlığına geçmek isteyen Türklerin başvurularını daha süratle değerlendirmiştir. Halen Almanya'da bulunan 424.562 Türk kökenli Alman vatandaşının oluşturduğu yeni seçmen grubu, özellikle Eylül 2002'de yapılan genel seçimlerde daha çok Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) ile Yeşiller'i desteklemek suretiyle varlıklarını duyurmuşlardır.

Alman Toplum Yapısı ve Türkler

Almanya'da yaşayan 2,5 milyon Türk vatandaşı sosyolojik açıdan en önemli yabancı grubunu oluşturmaktadır. Bu grubun belli bir kesimi bağımsız ekonomik bir konuma sahip olmakla beraber büyük çoğunluğu

maaşlı ya da ücretli çalışanlardır. Uzmanlaşmış bilgi ile donatılmış olanlar iş hayatında şanslarını arttırabilmekte, buna karşın çoğunluk istikrarlı bir ekonomik statüyü korumaktadır. Başka bir deyişle Almanlarla Türkler arasındaki eşitsizlik çarpıcı görünümünü muhafaza etmektedir. Gelir, itibar, öğrenim ve iktidar açısından oluşan hiyerarşinin en alt tabakasını temsil eden birinci kuşağın çocukları, küçük bir azınlık dışında anne ve babalarınıninkiyle aynı konumdadırlar. Kadınlar ve üniversite eğitime devam edebilen küçük bir gençlik kesimi toplumsal devingenlik alanında belli kazanımlar elde etmişlerdir, ancak bu olguya toplumsal bir değişimden çok bireysel çabaların ürünü gözüyle bakmak gerekir.

Daha önce sözünü ettiğimiz etnik girişimcilik ve ona bağlı olan “*niche-oyuk*” ekonomisi sayesinde etnik bir küçük burjuvazi oluşmuştur. Gerek işçiler gerekse küçük girişimciler arasında etnik köken, kırsal/kentsel köken ve dinî mensubiyetine göre farklılaşan bir tabakalaşma ortaya çıkmıştır. Bu yeni tabakalar kendi aralarında kapalı bir toplum yaratmaktadır. Almanlar bu duruma “*Parallelgesellschaft* – Koşut Toplum” adını vermektedir. Bu toplumun Alman toplumu ile bütünleşmesi henüz başlangıç aşamasındadır. Federal yapı içinde farklılıklar gösteren eyalet yönetimleri bu kapalılığı “çokkültürlülük” politikaları ile aşmaya çalışmaktadırlar. Ancak şurası unutulmamalıdır ki, farklı kimliklerle ortaya çıkmak bir bakıma toplumsal bir saygınlık ve önem kazanma yöntemi olacağı gibi, parçalanma ve bütünleşmeden uzaklaşma anlamına da gelebilir.

Bütünleşmeyi engelleyen etkenlerin başında dinsel dernekler gelmektedir. Çeşitli etnik diasporalar da milliyetçiliği özendirmek suretiyle bütünleşmeyi zorlaştırmaktadır. Böylece çok farklı kimliklere dayalı “ulusaşırı yurttaşlık”lar oluşmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle sığınmacıların Alman kamuoyuna yansıyan olumsuz imgesi daha özgürlükçü ve demokratik bir iklimin oluşmasını engellemektedir.

Almanya’nın Göç Politikaları

Almanlar yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığa karşı “ulusötesi” kimlikleriyle ortaya çıkan kişi ve grupların bütünleşmeyi başaramamış örnek-

ler olarak eleştirmektedirler. En büyük yabancılar kümesini oluşturan Türkler, kamusal eleştirilerin başlıca hedefidir. Bu yoğun ve sürekli eleştirilere karşın Almanya'nın kamusal ve özel kurumlarının nasıl hareket ettiğine bakmak gereklidir.

Alman üniversiteleri günümüze dek Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi, toplumsal yapısı, ekonomisi, fikir hayatı ve sanatına gereken önem vermemiş, bilgilendirici, aydınlatıcı araştırmalar sunmaya gerek duymamıştır. Bilimsel araştırmalar ve yayınların büyük çoğunluğu şarkiyatçılar (*Orientalisten*) tarafından yürütülmektedir. Genç Alman akademik kuşak içinde Türkiye konusunda uzmanlaşmış sosyal bilimcilerin sayısı çok sınırlıdır. Buna karşın başka Batılı ülkelerde rastlanmayan bir disiplin olan “yabancılar pedagojisi” alanında uzmanlaşmış pek çok genç vardır. Bunların yine önemli bir kısmı yabancı anne-babaların çocuklarıdır. Çalışabilecekleri alanlar ise yine yabancılarla sosyal hizmet verecek olan kurumlardır.

Hukukî anlaşmazlıklar, toplumsal çatışmalar, eğitim politikalarının saptanması gibi durumlarda Alman yargı makamları, kamu yönetimi ve eğitim kurumları çağdaş Türkiye'yi konu alan güvenilir, zengin başvuru kaynaklarına sahip değillerdir. Kamu yönetimleri, mahkemeler birçok durumda daha çok medyanın tek yanlı sunduğu imgelerle günlük yaşamda karşılaşılan örnek olaylardan beslenmektedir. Göç alanında yapılan araştırmaların ezici çoğunluğu sadece Almanya'ya yerleşmiş Türkleri konu edinmekte, bu göçmenlerin anayurtla olan ilişkilerini, oluşturdıkları ağlar ve benimsedikleri iletişim yollarını gözardı etmektedir.

Türkiye'nin Göç Politikası

Başlangıçta Dışişleri Bakanlığı tarafından ele alınan ve daha sonraları Devlet Planlama Teşkilâtı eliyle oluşturulmaya çalışılan dış göç politikaları zaman içinde çeşitli bakanlıklar arasında dağılmış, dolayısıyla politikaların geliştirilmesi ve uygulanması sürecinde güçlü bir eşgüdümünden yoksun kalmıştır. Benzer şekilde Türk üniversiteleri de dış göç konusuna gereken önemi vermemiş, “ulusası” yurttaşların olu-

şum sürecine seyirci kalmışlardır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın bu alanda gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar yararlı istatistikler ve yargı kararlarını kapsamakla birlikte, konuyu kuruluş amacına uygun olarak daha çok iş alanları ve çalışanların hakları açısından ele almıştır.

Oysa günümüz uluslararası ilişkiler alanına göz atıldığında gerek Avrupa gerekse Amerika'da ortaya çıkan büyük anlaşmazlıklarda 21. yüzyılın karakterini yansıtan heterojen (türdeş olmayan) sosyal yapıların –sığınma hareketlerinde olduğu gibi– yaratabilecekleri bunalımın önemi açıkça ortadadır. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin kurmuş olduğu “Göç Araştırmaları Merkezi”nin bilimsel alanda bir öncülük etmesi, yurtiçi ve yurtdışı bilimsel araştırmaların verilerini toplamak suretiyle ulusal göç politikasında vazgeçilmez bir kaynak oluşturması içtenlikli dileğimdir.